

Володимир Маслійчук

Alfons Brüning. *Unio non est unitas. Polen-Litauens Weg im konfessionellen Zeitalter (1569–1648)*
(Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008. 411 S.
(Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, 72))

Книжка Альфонса Брюнінга постала як доопрацьована дисертація, захищена 2005 р. у Вільному Університеті Берліна, що, очевидно, вплинуло на неоднорідність її структури, де два перші розділи, по суті, мають вступний характер та менші за обсягом порівняно з двома наступними. Утім, це почасти виправдано з огляду на концептуальні пропозиції Автора, на яких передусім і зупинюся, оминаючи часткові та фактологічні моменти.

Отож у першому розділі («Конфесіоналізація» і «толерантність» у дискусіях) Альфонс Брюнінг обговорює саме поняття «конфесіоналізація» як, на його думку, засадниче для розуміння того, що відбувалося на просторі польсько-литовської держави з другої половини XVI до початку XVIII ст. Процеси Реформації та Контрреформації, що охопили Західну Європу, як відомо, загострили почуття належності до тієї чи тієї Церкви, а формування чіткішої конфесійної ідентичності, своєю чергою, запотребувало від людини визначення у сприйнятті «Іншого» — вірянина «чужої» Церкви. Нові виклики знайшли відлуння й на теренах Речі Посполитої, однак тут це додатково ускладнювалося тим, що, окрім католиків і протестантів, чи не половину мешканців держави склали вірні Православної Церкви. Потреба мирного співжиття представників різних віросповідань та процеси конфесіоналізації, яка заперечує «істинність» чужого віровчення, мали неминуче вступити у суперечність. Особлива роль у тому й другому, за Брюнінгом, на-

лежала шляхті Речі Посполитої як силі, що визначала перебіг історії цієї країни. Відтак, на думку дослідника, лише поглиблені студії над соціальною, політичною та релігійною специфікою шляхетського загалу, якому польська історіографічна традиція приписує неабияку конфесійну толерантність, допоможуть пояснити особливості конфесіоналізації на теренах польсько-литовської держави, зокрема й причини слабкості протестантських рухів та успіхи/невдачі Контрреформації і міжцерковних уній.

Другий розділ («Прощання з особливими шляхами: стан історіописання про Річ Посполиту (Польщу-Литву)») присвячено обговоренню усталених в історіографії тлумачень політичної культури «шляхетської республіки». Основну увагу Альфонс Брюнінг зосереджує на особливостях функціонування її владних і соціальних механізмів, що спиралися на засаду «загальної згоди» — порозуміння між шляхтою різних регіонів з різноспрямованими конфесійними пріоритетами, і власне ця «згода» передбачала релігійну терпимість. З огляду на схожі процеси у Західній Європі, таку ситуацію Речі Посполитої, на думку Автора, навряд чи можна вважати за виняткову, тож парадигма конфесіоналізації, уживана сьогодні для пояснення релігійних взаємин у ранньомодерну добу, цілком надається для інтерпретації відповідних явищ у Речі Посполитій.

Третій розділ («“Польська толерантність” і конфесії») є центральною частиною дослідження. Автор починає його з аналізу ухваленної на сеймі Варшавської конфедерації 1573 р., що визначала принципи релігійного устрою Речі Посполитої як держави віровизнанневої свободи. Це потягло за собою важливі соціальні наслідки, адже єдиним речником інтересів соціуму виступала шляхта на тлі доволі слабкої влади короля, тимчасом як у добу міжконфесійних конфліктів постать сюзерена часто була визначальною. Утім, основних параметрів, визначених Варшавською конфедерацією для збереження внутрішнього миру, особливо у періоди міжкоролів'я та стосовно протестантів, вдалося дотримати у церковній політиці досить довго. Зі сказаного випливає, що задекларована 1573 р. свобода віровизнань та паралельний поступ Контрреформації (а ухвали Тридентського собору були акцентовані сеймом уже 1564 р.) несли в собі зародок неунікненого конфлікту. Що ж до загальної оцінки акту Варшавської конфедерації 1573 р., то Брюнінг, на відміну від польських істориків, убачає в ньому крок радше політичний, який надто передчасно відділив політику від релігії.

Окрему увагу в розділі присвячено історії протестантизму на території Речі Посполитої, особливо в її прибалтійських регіонах, а також проведенню у Торуні 1645 р. знаного диспуту *Colloquium Charitativum*, що остаточно перекреслив можливість співіснування католицизму з протестантськими віровченнями. Ще одним сюжетом цього розділу є огляд становища Православної Церкви. Автор передає його риторичним питанням «Криза, унія — конфесія?», яке виразно перегукується із тезами використаної Альфонсом Брюнінгом книжки о. Бориса Гудзяка¹. Увагу українського читача мають привернути спостереження над впливом протестантизму у тих перемінах, що сколихнули і православну, й унійну частини Київської митрополії. Хоч конфесіоналізація православних/уніатів розтягнулася аж до XVIII ст., проте, на думку Автора, рішучі дії вірян і священства східного обряду після Берестейської церковної унії 1596 р. дозволили не тільки відновити православну митрополію, але й змусили короля Владислава IV визнати у 1633 р. православних ієрархів нарівні з унійними.

У четвертому розділі, озаглавленому «Політичні еліти (миролюбні старання і конфесійний поділ)», обговорено роль королівського двору та Папської курії у політичному сприянні «рекатолізації» Речі Посполитої після хвилі захоплення шляхти протестантськими віровченнями. Що ж до магнатів, то задля збереження миру у своїх володіннях вони мусили дотримуватися віротерпимості, проте Католицька Церква поволі брала гору й тут. Автор заторкує і глибше, світоглядне питання про те, «що ж означала конфесіоналізація для шляхетського соціуму». Адже чіткіше відокремлення конфесій підривало основи Речі Посполитої як плюралістичної держави — компромісної щодо «єдності у різноманітті». Багато в чому, за висновком Автора, нереалізованість ідей Варшавської конфедерації 1573 р. привела і до майбутніх конфліктів, і до сумнозвісного «Потопу».

Узагальнюючи цей короткий огляд монографії Альфонса Брюнінга, не можна не відзначити її широкого компаративного контексту, насиченості численними порівняннями релігійної ситуації Речі Посполитої з аналогічними явищами у країнах Західної Європи.

¹ Див. український переклад цієї книжки: Гудзяк Б. *Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії* / Пер. з англ. М. Габлевич; під ред. О. Турія. Львів, 2000.

Здійснюючи ці зіставлення, Автор виходить із тези, що конфесіоналізація чітко маркувала перехід від Середньовіччя до ранньомодерної доби — аж до 1648 р. Цей рік обрано за знаковий рубіж не випадково: мова не тільки про специфіку процесів у Речі Посполитій (початок козацького повстання, за Брюнінгом: «козацької та шведської воєн»), а й про дату укладення Вестфальського миру, що підвів підсумок Тридцятилітній війні та окреслив поглиблення конфесійних поділів на Заході. Тоді ж упала й «польська толерантність», за оцінкою Брюнінга — суголосно тому, що сталося по всій Європі.

У цих паралелях, як видається, заховано слабке місце тези Альфонса Брюнінга, який надто сміливо накидає парадигму конфесіоналізації, притаманної церковному життю Західної Європи, на східну ситуацію². Під цю парадигму справді можна знайти чимало конкретних прикладів, але водночас ті процеси, що мали місце на Заході, постають у своїй «східній версії», по-перше, як надто розтягнуті в часі, а по-друге, як надто обтяжені локальною специфікою — починаючи від існування двох Церков східного обряду, Православної та Унійної, і завершуючи перманентними війнами з ісламським сусідом, що як стирало, так і поглиблювало конфесіоналізацію християнських спільнот³.

Праці Брюнінга можна також закинути велику залежність від польської історіографії, де відносно мало місця відведено протестантизму на теренах Великого князівства Литовського. Дивує і відсутність у посиланнях Автора цілої низки робіт, важливих для розуміння історії Православної Церкви. Однак, попри ці прогалини, вагомішим достоїнством обговорюваної книжки є її «парадигмальний» характер. Адже фактографічні прогалини можна знайти у будь-якому дослідженні, натомість сміливе новаторство теоретичних узагальнень, погодьмося, трапляється не часто. Відтак, книж-

² Це зазначає у своїй рецензії також Крістоф фон Вердт: Werdt, Ch. von [Rez.] // *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. 2010. Bd. 58. Heft 3. S. 448–449. Див. також критичні зауваження на монографію Брюнінга: Сынкoвa I. *Дoслeдoвaннe кaнфeсiнaлiзaцiї Рeчeч Пaспaлiтaй* // *Бeлaрyскi Гiстaрyчнy Аглeд*. 2009. Т. 16, сш. 2. С. 608–623.

³ Пор., для прикладу, процеси конфесіоналізації козацтва, розглянуті Сергієм Плохієм (цю роботу Брюнінг використовує). Її український переклад див.: Плохій С. *Нaливaйкoвa вiрa: кoзaки тa рeлiгiя в рaнньoмoдeрнiй Укрaїнi*. К.: Критика, 2005.

ка Альфонса Брюнінга «приречена» на майбутній переклад українською, бо запропонований тут синтез конфесійної та політичної історії Речі Посполитої може дати поштовх до нової інтерпретації багатьох проблем української історії.